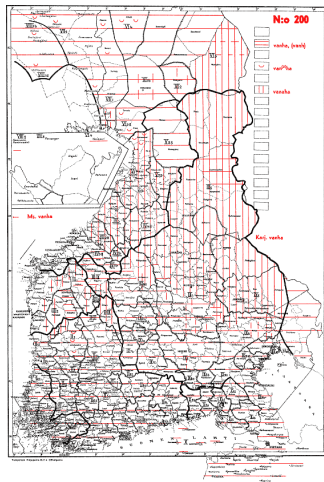
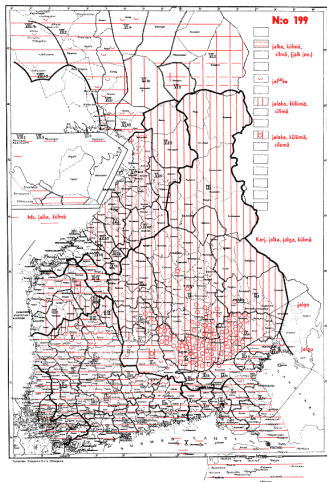

Uusia ajatuksia švaasta

Tommi Nieminen
Itä-Suomen yliopisto

44. Kielitieteen päivät
Jyväskylä 18.–20. toukokuuta 2017

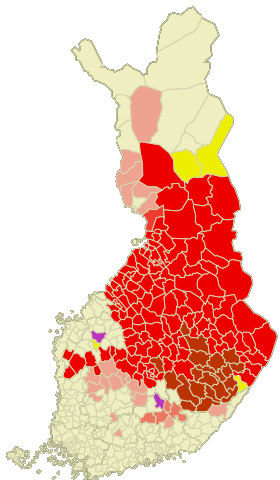
Švaa Kettusen murrekartaston kartoissa 199–200

FINNISH LANGUAGE SOCIETY

KONEEN SÄÄTIÖ

”Švaat” Kettusen murrekartastossa

- švaan perinteinen levikki Kettusen mukaan (ts. tilanne n. 1930-luvulle asti)
- švaata tavataan ennen kaikkea itä- mutta myös pohjalais- ja pohjoisissa hämäläismurteissa
- (tummanpunainen alue *ilema*-tyyppi, kirkkaanpunainen *ilima*-tyyppi)
- keltainen alue: *nh*-yhtymässä esiintyy švaa, *lm*-yhtymässä vaihtelua – erikoistapaus

Mitä švaasta tiedetään

- švaa ilmestyy tiettyihin kahden tai kolmen konsonantin yhtymiin (mistä lisää kohta)
- ainoastaan ensi ja toisen tavun rajalla (huom! yksi yleisgeminaatioympäristö)
- kestoaltaan ylilyhyt, lyhyt tai joissakin tapauksissa täyspitkään vokaali
- kestossa on nähty (Itkonen 1972) ilmenevän historiallinen kehityskulku, jossa kesto kasvaa alun ylilyhyestä asteittain täydeksi lyhyeksi vokaaliksi tai jopa sen yli
- periaatteessa siis voi ajatella, että jossakin on vaihe, jossa havaintorajan alla oleva *akustinen epenteettinen vokaali* (AEV) muuttuu havaittavaksi ja sellaisena sosiolingvistisesti merkitseväksi muuttuvaksi švaavokaaliksi

Švaan äännekontekstit

- aina artikulatorisesti eripaikkainen l. heterorgaaninen, mikä jo viittaa siihen, että oleellista on eri artikulaattorien keskinäinen **ajoitus**: samalla paikkaa eri artikulaatiotapoja toteuttava artikulaattori pystyy ”sitomaan” segmentit kiinteästi toisiinsa
- tavallisimmin švaa on löydetty *l*-alkuisista yhtymistä: *lp(p) lm lv lk(k) lh (halpa, tolppa...)*
- toiseksi yleisin ryhmä ovat *r*- alkuiset *rp(p) rm...*
- huom: koska *l* ja *r* ovat alveolaareja, mikä on suomen harvoista ääntymäpaikoista yleisin, mahdollisia švaayhtymiä on vähän
- viimeisen ryhmän muodostavat *h*-yhtymät: (*hd*) *hv hj hm hn hl hr nh lh rh*; näiden monissa murrekuvauksissa ehdottomasti kiistetään sisältävän švaata (kyseisessä murteessa)
- *h*:n tapauksessa rajoitukseksi näyttäisi muodostuvan yhtymän toisen konsonantin *sointi*

Aukkoja kirjallisuudessa

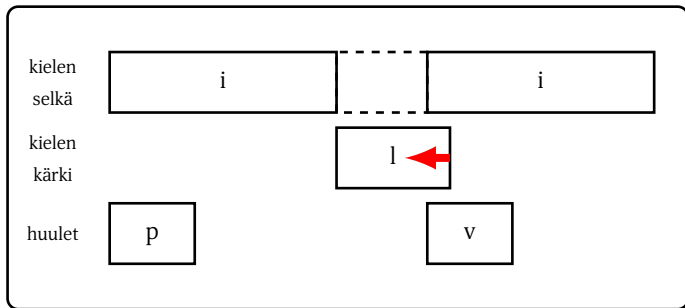
- kirjallisuuden perusteella saa kuvan švaan suhteen kahdenlaisista¹ murteista: švaalliset ja švaattomat
- Kettusen murrekartastoonsa kokoama tieto on luonteeltaan diskreettiä: švaa esiintyy vs. švaata ei esiinny
- yksittäisissä murretutkimuksissakaan otetaan harvoin kantaa muuhun kuin esiintymiseen ja määrätapausten kvaliteettiin
- švaan äännekontekstien luettelot toistelevat tavallisesti Antti Sovijärveä (1937), vaikka tämä keskittyi pohjoispohjalaisiin osamurteisiin
- onko siis niin, että esim. äännekontekstit, švaan laatu ja kesto ovat aina murteelle ja kaikille sen puhujille yhteisiä?
- hataralta vaikuttaa myös syntyselitykseksi annettu ”ääntämisen helppous” (jos mitään selitystä annetaan): kaikki mainitut yhtymät ovat artikulatorisesti helppoja

¹Tai marginaalisesti kolmenlaisista: *ilima*- ja *ilema*-tyypit

Laurosela (1922) ja Mielikäinen (1979)

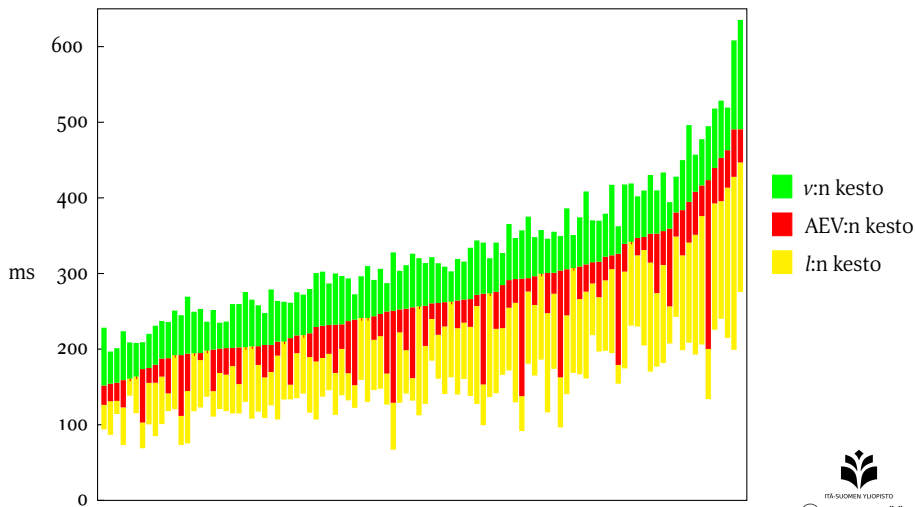
- Jussi Lauroselan tutkimus eteläpohjalaismurteesta on yksi merkittävä poikkeus yleiskuvasta:
 - löytää švaata myös yhtymistä *kl pr kn tr fr*, joista yksi (*tr*) on jopa homorgaaninen!
 - samoin toisen ja kolmannen sekä kolmannen ja neljännen tavun rajalta
- vastaava yksittäinen poikkeus on Aila Mielikäisen tutkimus Hirvensalmen murteesta:
 - *rm* sekä jo Lauroselalta tavattu homorgaaninen *tr*
- näitä tutkimuksia luonnehtii yksi merkittävä seikka: niissä on käytetty hyväksi kokeellisia-foneettisia keinoja – Lauroselan (kymografi-) tutkimus on yksi varhaisimpia tällaisia Suomessa

Elepartituuri: *pilvi*

- akustista epenteettistä vokaalia esiintyy Prosovar-aineiston perusteella lähes kaikilla puhujilla!
- eikä havainto selity pelkästään tempovaihtelulla
- /l:n alkamisvaiheessa ja vielä enemmän sen suhteellisessa kestossa variaatiota: ilmeisesti /l ei aina ole yhtä ballistinen äänne
- kaikki tutkimuksessa tavatut tapaukset sopivat samaan jatkumoon

Pilvee, pilvee

- esiintyykö švaan muodostaman ylimääräisen tavun havaitsemisessa tempon **etävaikutusta** (engl. *distal effect*, esim. Dilley & Pitt 2010; Dilley & Morrill & Banzina 2013) – kontekstin puhenopeuden vaikutusta tavumäärähavaintoon?
- sopivilla lausepareilla kontekstin pidennys sai tavun katoamaan havainnosta, kontekstin nopeutus taas lisäsi tavun havaittavuutta
- tavun vaikutelma näyttää osin riippuvan laajemman kontekstin luomasta rytmistä: nopeammassa kontekstissa tavulta kuulostava kesto ei ehkä riitäkään hitaammassa kontekstissa synnyttämään tavun havaintoa
- švaa on sikäli sopiva kandidaatti efektille, että švaassa on nimenomaan kyse *ylimääräisen tavun* (pikemmin kuin vain ylimääräisen segmentin) havaitsemisesta

- Ensin joukko koehenkilöitä lukivat 12 lausetta: 6 hämäys- ja seuraavat 6 koelauseetta:

<i>Nokian pitkäaikainen</i>	<i>kulukuri</i>	<i>ei aiheuta huolia.</i>
<i>Vaunujen suurin sallittu</i>	<i>kuluma</i>	<i>on luultavasti liian pieni.</i>
<i>Joissakin tilanteissa</i>	<i>salami</i>	<i>on aika vaarallinen.</i>
<i>Renkaissa on</i>	<i>valamis</i>	<i>-prosessin aiheuttamia vikoja.</i>
<i>Esimerkiksi</i>	<i>talia</i>	<i>löytyy eteisen kaapista.</i>
<i>Hän tiesi, että vain</i>	<i>harava</i>	<i>pystyy moiseen suoritukseen.</i>

- Lukijat äänsivät lauseet muistista pienen tauon jälkeen
- Äänityksistä poimittiin yksi jokaisesta lauseesta, kaikki eri puhujilta
- Näistä muokattiin Praatin aikamanipulaatiolla kaksi versiota:
 - S** (kontekstin tempo **s**ama kuin kohdesana): koko puhunnosta manipuloitu siten, että kohdesanan toisen tavun kesto on 90 ms
 - H** (kontekstin tempo **h**itaampi kuin kohdesana): kohdesana sama kuin edellä, mutta muu lause 1,6-kertaisesti pidennetty

Esimerkki ärsykeparista

- 22 koehenkilöä (16 naista ja 6 miestä; 19–64 v.)
- koehenkilöt kuulivat lauseet satunnaisjärjestyksessä (mutta hämäys- ja koelauseet aina vuorotellen) ja näkivät kirjoitetut lauseet, joissa kohdesana korvattiin pisteillä
- kullakin kuuntelukerralla puolet lauseista oli S-, puolet H-versioita: koehenkilö kuuli siis vain yhden version kustakin lauseesta
- tehtävänä oli kuulemansa perusteella kirjoittaa lauseiden ”puuttuvat sanat” (ei valmiita vaihtoehtoja)

<i>Nokian pitkäaikainen</i>	<i>ei aiheuta huolia.</i>
<i>Vaunujen suurin sallittu</i>	<i>on luultavasti liian pieni.</i>
<i>Joissakin tilanteissa</i>	<i>on aika vaarallinen.</i>
<i>Renkaissa on</i>	<i>aiheuttamia vikoja.</i>
<i>Esimerkiksi</i>	<i>löytyy eteisen kaapista.</i>
<i>Hän tiesi, että vain</i>	<i>pystyy moiseen suoritukseen.</i>

- kyllä: suomessa tavu voi kuulostaa konsonanttiyhtymältä
- etävaikutus vaikuttaa selvältä, vaikka vaatimattomammalta kuin Dilley'n ym. tutkimuksissa
- moni seikkakin oli tutkimuksessamme toisin:

	O'Dell & Nieminen	Dilley ym.
kieli	suomi	englanti, venäjä, kiina
ilmiö	epenteesi	reduktio
kohdesana	monitavuinen	yksitavuinen
lauseasema	painollinen	painoton
tempoero	1,6	1,9

Avoimia kysymyksiä 1(2)

- selittäminen: mitä merkillistä tapahtuu ensi ja toisen tavun rajalla ja miksi? liittyykö tämän ensitavun erityiseen asemaan suomen prosodisessa rakenteessa?
- *ilima* ~ *ilema*: voisiko vaihtelu olla artikulaattorien koordinoinnin optimointitavassa? (kielen pystyliike ennen vaakaliikettä tai päinvastoin)
- (painottomien) vokaalien kvaliteetti: kuinka varmana sitä yleensäkin voi pitää (kirjoitetun kielen aiheuttaman kodifikaation ulkopuolella)?
- sama koskee vähintäänkin tavurajoja jollei tavujen määrää, ja jälkimmäistäkin, jos AEV:n kesto kontekstin lyhyisiin "aitoihin" vokaaleihin on kovin lyhyt

Avoimia kysymyksiä 2(2)

- AEV on paljon švaata yleisempi: **miksi?**
- hypoteesini on, että prosodisilla tekijöillä (tempo, rytmi, intonaatio) on vaikutusta havaitsemiseen – eli lopulta švaa on ”jossakin muualla” kuin itse AEV:ssa
- toisaalta ilmiön sosiolingvistisyys viittaa kontrolloituuteen, mikä vaikuttaisi olevan ristiriidassa sen yleisen otaksuman kanssa, että prosodia on puhujittain suhteellisen robustia ja vaihtelematonta
- mutta entä prosodian lainautuminen (vrt. suomi – suomenruotsi, karjala – venäjä)? eikö se todista juuri vuorovaikutteisuudesta?

DILLEY, LAURA C. & TUULI H. MORRILL & ELINA BANZINA 2013: New tests of the distal speech rate effect: Examining cross-linguistic generalization. *Frontiers in Psychology* 4: 1002.

DILLEY, LAURA C. & MARK A. PITT 2010: Altering context speech rate can cause words to appear or disappear. *Psychological Science* 21: 11: 1664–1670.

ITKONEN, TERHO 1972: *Kuoreveden ja Keuruun murretta: Tekstejä ja sandhiseikkojen tarkastelua*. Suomi 117: 1. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

LAUROSELA, JUSSI 1922: *Foneettinen tutkimus Etelä-Pohjanmaan murteesta*. Suomi V: 1. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

MIELIKÄINEN, AILA 1979: Hirvensalmen murre. – Aila Mielikäinen (toim.), *Hirvensalmen kirja*. JYY:n kotiseutusarja 16. Hirvensalmen kunta ja seurakunta, Hirvensalmi. 221–236.

O'DELL, MICHAEL & TOMMI NIEMINEN 2016: Suomen konsonanttiyhtymässä olevan lateraalien akustinen variaatio ja murteiden epenteettinen vokaali. – Pentti Kärkkö & Riikka Ylitalo (toim.), *XXX Fonetikan päivät – Oulu 13.–14.5.2016: Julkaisut – Papers*. HuTK, Fonetikka, Oulun yliopisto, Oulu. 10–19. URL: <http://jultika.oulu.fi/files/isbn9789526214795.pdf>.

SOVIJÄRVI, ANTTI 1937: Foneettisia havaintoja Tornionjoen ja Pohjanmaan murteiden švaavokaaleista. *Suomi* V: 19.

WIK, KALEVI 1965: *Finnish and English vowels*. Publications of the University of Turku, Turku.

